

7

Syntactische processen

In het vorige hoofdstuk hebben we gezien hoe talen bij het onderscheiden van grammaticale relaties gebruik maken van twee belangrijke systemen, het nominatief/accusatief-systeem en het ergatief/absolutief-systeem; ook hebben we gezien hoe de grammaticale relaties door de talen heen uitgedrukt kunnen worden: via woordvolgorde, naamval, en agreement. Dit hoofdstuk laat zien dat de grammaticale relaties van naamwoordgroepen niet vastliggen: de meeste talen kunnen de grammaticale relaties veranderen door NPs te PROMOVEREN of DEGRADEREN. Paragraaf 7.1 behandelt de bekendste manier — de passieve constructie — en ook een variant daarvan die we in ergatieve talen aantreffen, de antipassief. Paragraaf 7.2 introduceert twee andere processen die ook de grammaticale relaties wijzigen, de applicatieve en de causatieve constructie. Daarna kijken we in paragraaf 7.3 naar syntactische processen waarbij constituenten in de zin verplaatst worden, maar die de grammaticale relaties intact laten; het gaat hier vooral om vooropplaatsing van vraagwoordgroepen en andere elementen. Tenslotte bespreekt paragraaf 7.4 in het kort het verband tussen deze processen en de constituentstructuur.

7.1 *Passief en antipassief*

7.1.1 De passieve constructie bij transitieve zinnen

Bekijk eens de volgende groepjes van twee zinnen:

- (1) a. Kim nodigde Teun en Daan uit voor het feest
b. Teun en Daan werden uitgenodigd voor het feest (door Kim)
- (2) a. Ze hebben gisteren twee Rembrandts gestolen
b. Twee Rembrandts zijn gisteren gestolen (door hun)
- (3) a. Twee kopjes thee brachten de verpleegster er weer bovenop
b. De verpleegster werd er weer bovenop gebracht (door twee kopjes thee)

zagen, een betrouwbare test voor de subject-status in het Nederlands. In (1a) is het subject enkelvoud (*Kim*) en het werkwoord ook (*nodigde*); in (1b) zijn *Teun en Daan* meervoud, en het hulpwerkwoord *werden* ook. In (3) is het andersom: de actieve zin heeft een subject en een werkwoord in het meervoud (*twee kopjes thee* en *brachten*) en in de passieve zin is het werkwoord enkelvoud (*werd*), klaarblijkelijk in overeenstemming met het getal van *de verpleegster*. Ook aan de naamval zouden we kunnen aflezen dat de enige NP in de passieve zin het subject is: als we *Teun en Daan* in (1a) vervangen door een pronomen, krijgt dat pronomen de accusatiefvorm *hun*, maar in (1b) moeten *Teun en Daan* vervangen worden door de nominatiefvorm *zij*. In het Nederlands is de nominatief altijd de naamval van het subject.

Hoewel niet alle talen een passiefconstructie hebben is het wel een zeer gebruikelijke constructie in allerlei verschillende soorten talen. In alle talen zijn passieve zinnen in hun meest basale vorm varianten van transitieve zinnen. De kenmerken die steeds terugkomen zijn ten eerste dat de grammaticale relaties van de kern-NPs van de transitieve zin — subject en object — veranderen, en ten tweede dat het werkwoord over deze verandering een signaal geeft door een andere vorm aan te nemen. Om precies te zijn, het object van de actieve zin wordt gepromoveerd tot het subject van de passieve zin, terwijl het subject van de actieve zin ofwel verdwijnt (zoals in *Teun en Daan werden uitgenodigd*) ofwel gedegradeerd wordt. Degradatie wil hier zeggen dat het voormalige subject nog wel aanwezig is, maar niet langer als één van de kern-NPs van de zin (subject of object). In plaats daarvan wordt het voormalige onderwerp een OBLIQUE argument — bijvoorbeeld, als onderdeel van een PP, zoals de *door*-PP in het Nederlands; oblique NPs zijn nooit subject of object, maar moeten het doen met minder prominente posities in de zin. Het prototype van de passieve constructie heeft door de talen heen dus de volgende eigenschappen:

De passieve constructie

- Zet een transitieve zin om in een intransitieve zin
- Het object wordt gepromoveerd tot subject
- Het voormalig subject wordt gedegradeerd tot oblique element, of weggelaten
- Een verandering in de morfologie (=vorm) van het werkwoord die de passivisatie signaleert.

In het Nederlands, en in veel andere Europese talen, is er geen specifieke passieve vorm van het werkwoord: de twee onderdelen van het passief gebruikte werkwoord, namelijk het hulpwerkwoord *worden* en het participium van het perfectum, komen ook buiten de passiefconstructie voor.

In plaats van de passief met een hulpwerkwoord hebben veel talen ook een specifiek passieve vorm van het hoofdwkwoord; dit staat bekend als een MORFOLOGISCHE PASSIEF. Elke taal die in (6) tot en met (8) geïllustreerd is heeft een speciale passief-markeerder op het werkwoord — in de (b)-voorbeelden telkens vetgedrukt; dit affix is de enige verandering in de vorm van het werkwoord die de passief aangeeft. De (a)-zinnen zijn weer actief en de (b)-zinnen passief (het Swahili in voorbeeld (6) is een Bantutaal; de nummers in de glossen verwijzen naar het geslacht van de NPs, waarmee het werkwoord agreement vertoont).

- (6) a. Juma a-li-ki-soma ki-tabu (Swahili)
 Juma 1:SU-PAST-7:OB-lezen 7-boek
 ‘Juma las het boek.’
- b. Ki-tabu ki-li-som**wa** (na Juma)
 7-boek 7:SU-PAST-lezen:PASS met Juma
 ‘Het boek werd (door Juma) gelezen.’
- (7) a. Sensei wa Taroo o sikatta (Japans)
 leraar TOPIC Taroo ACC berispen:PAST
 ‘De leraar berispte Taroo.’
- b. Taroo wa sensei ni sikar-**are**-ta
 Taroo TOPIC leraar DAT berispen-PASS-PAST
 ‘Taroo werd door de leraar berispt.’
- (8) a. E kamate-a te naeta te moa (Kiribati)
 het doden-het de slang de kip
 ‘De kip doodde de slang.’
- b. E kamate-**aki** te naeta (iroun te moa)
 het doden-PASS de slang door de kip
 ‘De slang werd (door de kip) gedood.’

De passief is een typische eigenschap van talen die syntactisch en morfologisch ACCUSATIEF zijn — dat wil zeggen dat ze een duidelijke grammaticale relatie ‘subject’ hebben, en meestal ook naamval en agreement volgens het nominatief/accusatieve patroon (zoals besproken in hoofdstuk 6). Je herinnert je dat in het accusatieve systeem alle subjecten (de A- en S-NPs) op dezelfde manier behandeld worden, tegenover de objecten (de O-NPs). Hoe zit het dan in ergatief/absolutieve talen, die de S- en O-NPs in één groep zetten (de absolutieve NPs) tegenover de A-NPs (de

ergatieve NPs)? Op dit punt heb je er misschien wel wat aan om de bespreking in hoofdstuk 6 nog even terug te lezen, waar het gaat over de verschillende manieren waarop talen in de twee systemen de kern-NPs verdelen. De tabelletjes hieronder zijn een geheugensteuntje:

Accusatief systeem		
A	S	O
nominatief		accusatief

Ergatief systeem		
A	S	O
ergatief		absolutief

Je zou misschien verwachten dat ergatieven geen passiefconstructie kennen, omdat de verdeling tussen subjecten en objecten die je in accusatieve talen aantreft minder duidelijk of zelfs helemaal afwezig is. En inderdaad hebben niet alle ergatieve talen een passief: het Dyrbal en het Lezgisch (zie hoofdstuk 6) hebben er bijvoorbeeld geen. Maar toch zijn er een aantal ergatieve talen die een passiefconstructie hebben, zoals in (9) geïllustreerd aan de hand van het Groenlands-Eskimo en in (10) met een — iets bewerkt — voorbeeld uit het Tzotzil; de actieve zinnen staan weer in (a) en de passieve in (b), en het element op het werkwoord dat de passief markeert is vetgedrukt:

- (9) a. angut-ip arnaq taku-vaa (Groenlands Eskimo)
 man-ERG vrouw:ABS zien-3SG:3SG
 ‘De man-(A) zag de vrouw-(O).’
- b. arnaq (anguti-mit) taku-**tau**-puq
 vrouw:ABS man-door zien-PASS-3SG
 ‘De vrouw-(S) werd (door de man) gezien.’
- (10) a. S-mil-ox-∅ Xan li Petal (Tzotzil)
 3SG:ERG-doden-PAST-3SG:ABS Jan de Piet
 ‘Piet-(A) doodde Jan-(O).’
- b. Mil-**bil**-∅ juʔun Petal li Xan
 doden-PASS-3SG:ABS door Piet de Jan
 ‘Jan-(S) werd door Piet gedood.’

In (9) is het ergatief/absolutieve systeem in de actieve zin (a) aangegeven via naamval op de NPs, met de A-NP ergatief en de O-NP absolutief: dat is dus standaard ergatieve naamvalsmerking. Het werkwoord in (9a) vertoont agreement met beide kern-NPs

(die allebei derde persoon enkelvoud zijn, wat aangegeven wordt door het suffix *-vaa*). In de passieve zin (9b) is de voormalige ergatieve NP ‘man’ gedegradeerd: hij verschijnt in een (optionele) *door*-PP, en het werkwoord vertoont nu alleen nog maar agreement met de enig overgebleven kern-NP, ‘vrouw’, wat nu de S-NP is van een intransitieve zin. Dus net zoals in accusatieve talen heeft de ‘vrouw’-NP in de passief een andere grammaticale relatie gekregen, van object (O) tot subject van een intransitieve zin (S). Maar omdat het een ergatieve taal is heeft dat geen effect op de naamval van de ‘vrouw’-NP: de O- en de S-NP krijgen immers allebei de absolutief.

De Maya-taal Tzotzil (gesproken in Mexico) heeft geen naamval op de NPs zelf, maar heeft een ergatief agreement-systeem, wat je kunt zien aan de affixen op het werkwoord. De actieve zin in (10a) heeft een ergatief prefix op het werkwoord, voor de A-NP ‘Piet’ en een absolutief suffix voor de O-NP ‘Jan’ (het derde persoon enkelvoud absolutief-suffix is ‘nul’, d.w.z. geen affix, aangegeven met \emptyset). De passieve constructie in (10b) laat zien dat het werkwoord zijn ergatief-prefix *s-* is kwijtgeraakt, wat samenhangt met het feit dat de voormalige ergatieve NP ‘Piet’ nu gedegradeerd is en in een *door*-PP opduikt. De passieve zin is intransitief geworden, en het werkwoord vertoont nu alleen nog maar agreement met de enig overgebleven kern-NP, ‘Jan’. Deze agreement-marker blijft absolutief, want ‘Jan’ is niet een ergatieve A-NP — het subject van een transitieve zin — maar een absolutieve S-NP — het subject van een intransitieve zin.

Andere ergatieve talen die een passiefconstructie hebben, zijn onder andere de overige Maya-talen, de Zuidkaukasische taal het Georgisch, en de Europese geïsoleerde taal het Baskisch.

Aangezien de passieve constructie in een ergatieve taal niets verandert aan de naamval van de oorspronkelijke O-NP — het was en blijft absolutief — kun je je afvragen waarom ergatieve talen eigenlijk een passief hebben. Wellicht is het belangrijkste effect van de passief in ergatieve systemen om de aandacht af te leiden van de oorspronkelijke A-NP in voorbeelden als (9a) en (10a) door hem te degraderen tot in een *door*-PP, waardoor hij minder prominent aanwezig is. Dat effect, van het afleiden van de aandacht van de agens, bestaat natuurlijk ook in accusatieve talen, zoals in de voorbeelden in (1) tot en met (3) te zien is — de agens is hier ofwel gedegradeerd ofwel volledig verdwenen, en daarmee een stuk minder prominent geworden. Het lijkt er dus op dat de passief door de talen heen dezelfde functie heeft: die van het wegfocussen (Engels ‘defocusing’) van de agens-NP. Deze functie geldt voor de passief in zowel accusatieve als ergatieve systemen.

7.1.2 De passieve constructie bij intransitieve zinnen

De passieve constructie heeft in principe betrekking op transitieve zinnen, zoals we zagen in paragraaf 7.1.1. Maar er zijn veel talen — waaronder het Nederlands — die ook een passieve variant hebben van intransitieve zinnen, zoals geïllustreerd in (11) en (12); opnieuw is de (a)-zin actief en de (b)-zin passief:

- (11) a. Iedereen danste.
 b. Er werd (door iedereen) gedanst.
- (12) a. Can-odd y côr neithiwr (Welsh)
 zingen-PAST het koor gisterenavond
 ‘Het koor zong gisterenavond.’
- b. Can-wyd (gan y côr) neithiwr
 zingen-PAST:PASS door het koor gisterenavond
 ‘Er werd gisterenavond (door het koor) gezongen.’

De constructies in (11b) en (12b) staan bekend als ONPERSOONLIJKE PASSIEVEN (Engels ‘impersonal passives’): omdat er geen enkele NP tot subject gepromoveerd is, is de constructie ‘onpersoonlijk’, d.w.z. dat er helemaal geen kern-NP is. De enige NP in de (b)-zinnen zit in een PP (is dus oblique), en die PP kan ook nog weggelaten worden. Het Nederlands heeft echter wel een element dat de subjectpositie bezet houdt, *er*, maar dit element — dat EXPLETIEF genoemd wordt — verwijst niet naar een participant in de gebeurtenis, en kan dus geen kern-NP genoemd worden. Het is dus wel vol te houden dat de onpersoonlijke passief geen echt subject heeft.

Net zoals bij normale passieven bij transitieve zinnen lijkt een belangrijke functie van de onpersoonlijk passief te zijn om de aandacht af te leiden van het oorspronkelijke subject door hem te degraderen of te verwijderen. Het enige verschil is dat er nu geen andere NP is die van deze degradatie kan profiteren, aangezien het uitgangspunt een intransitieve zin is, waar maar één kern-NP aanwezig is.

Onpersoonlijke passieven komen overal voor, onder andere in de overige Keltische talen, alsook het Duits, het Latijn en — buiten het Indo-Europees — het Turks, het Shona (een Bantu-taal) en het Tarahumara (een Uto-Azteekse taal). Als een taal een onpersoonlijke passief heeft, dan heeft hij altijd ook een normale passieve constructie als een variant van een transitieve zin, van het type dat we in paragraaf 7.1.1 besproken hebben.

gegeten. Een ander voorbeeld staat in de volgende zinnen uit het Chukchee; opnieuw is (14a) actief en (14b) antipassief, en de antipassief-markeerder is vetgedrukt:

- (14) a. $\text{\textcircled{e}tl\textcircled{e}g-e}$ $\text{keyng-\textcircled{e}n}$ $\text{penr\textcircled{e}-nen}$ (Chukchee)
 vader-ERG beer-ABS aanvallen-3SG:3SG:PAST
 ‘Vader-(A) viel de beer-(O) aan.’
- b. $\text{\textcircled{e}tl\textcircled{e}g-\textcircled{e}n}$ $\text{penr\textcircled{e}-tko-g\textcircled{?}e}$ $\text{keyng-\textcircled{e}t\textcircled{e}}$
 vader-ABS aanvallen-ANTIPASS-3SG:PAST beer-DAT
 ‘Vader-(S) rende op de beer af.’

In de actieve zin (14a) is de ‘beer’-NP een O, het object van een transitieve zin, en krijgt daarom de absolutief-naamval, terwijl de ‘vader’-NP de A-NP is, het subject van de transitieve zin, en daarom de ergatief-naamval draagt. Het werkwoord vertoont in (14a) met beide kern-NPs agreement (zie de glosse van het suffix *-nen*). De antipassief heeft weer het effect dat het voormalig object gedegradeerd wordt: de ‘beer’-NP in (14b) is datief geworden, en we krijgen het effect dat de beer maar zijdelings bij de handeling betrokken is: in plaats van dat vader de beer werkelijk aanvalt rent hij slechts in de richting van de beer. De ‘vader’-NP blijft over als de enige kern-NP van de intransitieve zin (14b), en wordt daarom gemarkeerd als een S-NP — dus met de absolutief-naamval — en het werkwoord vertoont nu alleen nog maar agreement met deze ene NP (via het suffix *-gʔe*). In zowel (13) als (14) heeft de antipassief duidelijk het effect dat de zin GEDETRANSITIVISEERD wordt — dat wil zeggen dat hij niet langer transitief is — en dat wat eerst het object was nu niet langer rechtstreeks betrokken is bij de handeling (Palmer 1994:181).

Dit effect van de antipassief kan in accusatieve talen ook uitgedrukt worden door het object weg te stoppen in een PP (bijvoorbeeld door *Vader schoot een beer* te veranderen in *Vader schoot op een beer* — in de eerste, transitieve zin was het schot raak, in de tweede, intransitieve zin kan het ook mis geweest zijn), maar er zijn geen gevallen bekend waarbij het werkwoord dan een speciale antipassief-markeerder krijgt. Daarom wordt de antipassief gezien als een eigenschap van alleen ergatieve talen.

In de antipassief kan de O-NP niet alleen gedegradeerd, maar ook helemaal weggelaten worden. In die zin lijkt de antipassief ook op de passief, waar de A-NP ook volledig kan verdwijnen (zoals in *De Rembrandts zijn gestolen*). In (15) staat een voorbeeld van O-deletie in de Australische taal het Yidiny. Zoals steeds is de (a)-zin actief en de (b)-zin antipassief:

- (15) a. Yinydyuu-n bunyaa-n mayi buga-ng (Yidiny)
 deze-ERG vrouw-ERG groente:ABS eten-PRES
 'Deze vrouw-(A) eet groente-(O).'
- b. Yinu bunya bugaa-**dyi**-ng
 deze:ABS vrouw:ABS eten-ANTIPASS-PRES
 'Deze vrouw-(S) zit te eten.'

De actieve constructie in (15a) is transitief, en de naamvallen zijn verdeeld volgens het standaardschema: een ergatieve A-NP 'deze vrouw' en een absolutieve O-NP 'groente'. De antipassieve constructie in (15b) heeft maar één kern-NP — de absolutieve S-NP van wat nu een intransitieve zin is — en de voormalige O-NP is gewoon verdwenen.

Samengevat, de antipassief-constructie heeft door de talen heen de volgende eigenschappen:

De antipassieve constructie

- Zet een transitieve zin (de actieve zin) om in een intransitieve zin
- Het subject blijft subject, maar wordt van A-NP tot S-NP
- Het voormalige object wordt gedegradeerd tot oblique element of weggelaten
- Een verandering in de morfologie van het werkwoord die de antipassief signaleert

7.2 Andere processen die grammaticale relaties omgooien

Wat de passief en de antipassief gemeen hebben is dat ze de grammaticale relaties in een zin omgooien door de ene NP te promoveren en de andere te degraderen. In deze paragraaf introduceren we nog twee constructies die grammaticale relaties wijzigen: de applicatieve en de causatieve constructie. Net zoals de passief en de antipassief komen ze niet in alle talen voor, maar ze zijn wel wijdverbreid.

7.2.1 De applicatief

In het Nederlands hebben we een alternantie tussen de (a)- en de (b)-variant in zinnen als (16) en (17). We gaan er van uit dat de (a)-zinnen neutraler zijn, en dat de (b)-zinnen daar van afgeleid zijn via processen van promotie en degradatie.

- (16) a. De gemeente plantte bomen op het veldje
 b. De gemeente **be**-plantte het veldje (met bomen)

- (17) a. Kim gaf de borrelnootjes aan Daan
 b. Kim gaf Daan de borrelnootjes

Deze alternantie is in het Nederlands niet volledig productief — d.w.z. hij komt maar bij bepaalde werkwoorden voor. Wat er gebeurt is het volgende. Het uitgangspunt is een transitieve zin met een direct object (*bomen* in (16a), *de borrelnootjes* in (17a)) en een PP met daarin weer een NP (*het veldje* in (16a), *Daan* in (17a)). In de (b)-zinnen is die NP uit de PP gepromoveerd tot direct object, en is het oorspronkelijke direct object gedegradeerd. Die degradatie uit zich in (16b) doordat het oorspronkelijke direct object ofwel in een PP weggestopt wordt (*met bomen*), ofwel zelfs helemaal weggelaten wordt. In (17b) is de degradatie vooral een kwestie van positie: het voormalig direct object moet een plaatsje opschuiven voor het nieuwe object *Daan* (het indirect object).

Deze constructie noemen we de APPLICATIEVE constructie. Het element *be-* op het werkwoord in (16b) signaleert de applicatief. (17) is feitelijk een constructie die in een paar opzichten van de pure applicatief verschilt (er is bijvoorbeeld geen *be-*), en voor deze constructie bestaat de meer specifieke term DATIEFCONSTRUCTIE. Maar veel talen behandelen de applicatief en de datief op dezelfde manier, en daarom bespreken we ze samen.

Vergelijkbare constructies in andere talen zijn hieronder geïllustreerd; de voorbeelden komen uit de Austronesische taal het Indonesisch en uit de Australische taal het Dyirbal (een ergatieve taal). Ook hier zien we in de (b)-zinnen een applicatief-affix, dat vetgedrukt is.

- (18) a. Mereka mem-bawa daging itu kepada dia (Indonesisch)
 zij TRANS-brengen vlees het naar hem
 'Zij brachten het vlees naar hem.'
- b. Mereka mem-bawa-**kan** dia daging itu
 zij TRANS-brengen-APPL hem vlees het
 'Zij brachten hem het vlees.'
- (19) a. yabu nguma-nggu balga-n yugu-nggu (Dyirbal)
 moeder:ABS vader-ERG slaan-PAST stok-met
 'Vader-(A) sloeg moeder-(O) met een stok.'
- b. yugu nguma-nggu balgal-**ma**-n yabu-gu
 stok:ABS vader-ERG slaan-APPL-PAST moeder-DAT
 'Vader-(A) sloeg de stok-(O) tegen moeder aan.'

Deze constructies hebben dezelfde eigenschappen als de applicatief/datief-constructies uit het Nederlands in (16) en (17). In (18a) is de direct object NP *daging itu* ‘het vlees’ en er is een PP *kepada dia* met daarin een NP *dia* ‘hem’. In de (b)-zin is die NP het direct object van de zin geworden, en het voormalig direct object *daging itu* is naar achteren opgeschoven. Dit lijkt dus het meest op de datief-constructie in (17b). In het voorbeeld uit het Dyrbal (19) is het direct object aanvankelijk *yabu* ‘moeder’ — de O-NP die dus de absolutief naamval draagt — en een andere NP, *yugu* ‘stok’ zit weggestopt in een PP-achtige constituent, af te lezen aan het element *nggu* (feitelijk een naamval, de instrumentalis, die we als ‘met’ geglost hebben). In de applicatieve variant (19b) is deze oblique NP *yugu* het direct object (de O-NP) geworden: hij staat vooraan in de zin net zoals ‘moeder’ in (19a), en draagt de absolutief-naamval; het voormalige direct object is nu een oblique NP geworden, weggestopt met een datief-element *-gu*.

Dit laatste voorbeeld geeft aan dat de PP waaruit een NP gepromoveerd wordt tot direct object van alles kan betekenen: het kan een plaatsaanduiding zijn, zoals in (16a), een richting, zoals in (18a), een ontvanger, zoals in (17a), of een instrument, zoals in (19a).

De algemene eigenschappen van de applicatieve constructie, met daaronder begrepen ook de datieve constructie, kunnen als volgt samengevat worden.

De applicatieve constructie

- Een NP wordt uit een PP gepromoveerd tot direct object
- Het voormalige direct object wordt gedegradeerd tot oblique element of weggelaten
- Er kan een verandering optreden in de morfologie van het werkwoord die de applicatief (en/of de datief) signaleert

Tenslotte verwacht je nu misschien dat de NP die in een applicatieve constructie het direct object geworden is, nu via de passiefconstructie gepromoveerd kan worden tot subject. Dat is inderdaad het geval, en de voorbeelden uit het Indonesisch in paragraaf 1.1.1 lieten precies dat verschijnsel zien. Hier geven we nog een ander voorbeeld van een NP die eerst door de applicatief direct object is geworden en vervolgens door de passief subject. Het voorbeeld komt uit de Bantu-taal het Chichewa, en de applicatief- en passief-suffixen staan vetgedrukt:

- (20) a. Kalulu a-na-gul-a nsapato kwa mbidzi (Chichewa)
 haas SU-PAST-kopen-ASP schoenen voor zebra's
 ‘De haas kocht schoenen voor de zebra's.’

- (22) a. De studenten lazen het boek
 b. We **lieten** de studenten het boek lezen

In beide voorbeelden zijn de (a)-zinnen gewone simpele zinnen; (21a) is intransitief, (22a) transitief. De (b)-zinnen in beide groepjes noemen we CAUSATIEF-constructies. Telkens is *de studenten* gedegradeerd: het is niet langer het subject van de zin, en een nieuw subject *we* is geïntroduceerd. Dit nieuwe subject is niet gepromoveerd, want het bestond in de (a)-zinnen nog niet; het staat er omdat de constructie causatief is geworden. Deze twee eigenschappen van de causatiefconstructie vind je door alle talen heen terug: het oorspronkelijke subject is gedegradeerd, en een nieuw subject neemt zijn plaats in.

De causatiefconstructie introduceert in het Nederlands niet alleen een nieuw subject, maar ook een nieuw predikaat — het causatieve werkwoord *laten/doen* — dus er wordt feitelijk een nieuwe deelzin gecreëerd. Dat houdt in dat de causatiefconstructie de simpele zinnen in (21a) en (22a) omzet in de complexe zinnen (21b) en (22b). De complexe zin heeft één onderwerp, *we*, en het voormalige onderwerp is van de complexe zin een object geworden. Dat is in het Nederlands eenvoudig te zien als we het voormalig onderwerp vervangen door een pronomen: *hij vertrok*, met de nominatiefvorm *hij* voor het oorspronkelijke subject, wordt dan *we lieten hem vertrekken*, met de accusatiefvorm *hem*, die erop wijst dat het subject een object geworden is.

Dit zelfde type causatiefconstructie, met een werkwoord dat ‘laten’, ‘doen’, ‘veroorzaken’ o.i.d. betekent komt ook in andere talen voor. Kijk maar eens naar voorbeeld (23) uit het Koreaans; de oorspronkelijke zin is (23a), en (23b) is de causatief, met het causatieve werkwoord vetgedrukt. (In de glossen staat INDIC voor de INDICATIEF, een modus — of ‘wijze’, Engels ‘mood’ — die gebruikt wordt om aan te geven dat verwezen wordt naar een werkelijke in plaats van een hypothetische gebeurtenis; zie paragraaf 2.3.2.2.)

- (23) a. *cini-ka wus-əss-ta* (Koreaans)
 Jini-NOM glimlachen-PAST-INDIC
 ‘Jini glimlachte.’
- b. *kiho-ka cini-ka wus-ke ha-əss-ta*
 Kiho-NOM Jini-NOM glimlachen-COMP doen-PAST-INDIC
 ‘Kiho deed Jini glimlachen.’

Net zoals in het Nederlands zijn causatieven in het Koreaans complexe zinnen, met twee deelzinnen. Dat (23b) twee deelzinnen bevat is zelfs nog duidelijker dan in het Nederlands: de ingebedde zin heeft een voegwoord *-ke* en bovendien hebben beide deelzinnen een nominatief subject: letterlijk staat er in (23b) iets als *Kiho maakte dat Jini glimlachte*. (Merk op dat het voegwoord *-ke* achteraan in de bijzin *cinika wuske* staat: het Koreaans is een hoofd-finale taal.) In (23b) is 'Jini' nog steeds een subject, maar niet langer het subject van de zin als geheel — het werkwoord van de hoofdzin is *ha* 'doen' en dat heeft zijn eigen subject 'Kiho', de agens van het causatieve predikaat.

Causatieven in het Frans hebben ook een causatief predikaat dat 'maken' of 'doen' betekent, het werkwoord *faire*. In (24) is (a) weer de oorspronkelijke zin en (b) de causatief, met het causatieve werkwoord vetgedrukt:

- (24) a. Jean a lu ce livre (Frans)
 Jean heeft gelezen dit boek
 'Jean heeft dat boek gelezen.'
- b. Nous avons **fait** lire ce livre à Jean
 wij hebben gemaakt lezen dit boek aan Jean
 'Wij hebben Jean dit boek laten lezen.'

Opnieuw is er in de causatieve constructie (24b) een werkwoord toegevoegd, *faire*, dat zijn eigen subject meebrengt, degene die de gebeurtenis als geheel veroorzaakt, *nous* 'wij'. Het oorspronkelijke subject *Jean* is gedegradeerd; het is niet langer het subject van de zin, en in het Frans vinden we een vorm van degradatie die we kennen van passieven en applicatieven: het oorspronkelijke subject is weggestopt in een PP, à *Jean*, en heeft daarmee de status van een oblique argument gekregen.

Maar causatieven worden niet altijd gecreëerd door een extra, causatief werkwoord toe te voegen. Het Koreaans bijvoorbeeld heeft, naast de meer gebruikelijke causatief in (23b), nog een ander type dat bekend staat als MORFOLOGISCH CAUSATIEF, geïllustreerd in (25):

- (25) kiho-ka cini-lil wus-**gi**-æss-ta (Koreaans)
 Kiho-NOM Jini-ACC glimlachen-CAUS-PAST-INDIC
 'Kiho liet Jini glimlachen.'

Het voorbeeld in (25) bevat maar één deelzin, en in plaats van een causatief werkwoord heeft het een causatief affix *-gi-* op het werkwoord dat 'glimlachen' betekent (geglost

als CAUS). En hier zie je dat net als in het Nederlands het oorspronkelijke subject, *Jini*, gedegradeerd is tot object: het krijgt de accusatief-naamval.

Dat talen een causatief affix hebben in plaats van een causatief werkwoord komt veel voor. Er is hier een parallel met de bespreking van de passief in paragraaf 7.1.1, waar we zagen dat sommige talen een speciaal affix voor de passief hebben in plaats van een hulpwerkwoord — zie bijvoorbeeld (6) tot en met (8). Voorbeelden van talen met een morfologische causatief staan in (26) en (27): de oorspronkelijke zinnen staan telkens in (a), de causatieven in (b), en de causatief-affixen zijn vetgedrukt:

- (26) a. Mtsuko u-na-gw-a (Chichewa)
 kruik SU-PAST-vallen-ASP
 ‘De kruik viel.’
- b. Mtsikana a-na-u-gw-**ets**-a mtsuko
 meisje SU-PAST-OB-vallen-CAUS-ASP kruik
 ‘Het meisje liet de kruik vallen.’
- (27) a. Mūdūr mektub-u imzala-di (Turks)
 directeur brief-ACC tekenen-PAST
 ‘De directeur tekende de brief.’
- b. Dişçi mektub-u mūdūr-e imzala-**t**-tı
 tandarts brief-ACC directeur-DAT tekenen-CAUS-PAST
 ‘De tandarts liet de directeur de brief tekenen.’

In het voorbeeld uit het Chichewa zijn er een aantal verschillen aan te wijzen tussen de oorspronkelijke zin (26a) en de causatieve variant (26b). (26a) is een intransitieve zin, terwijl (26b) transitief is. Het oorspronkelijke subject is in (26b) een object geworden; dat kunnen we zien aan het affix voor object agreement *-u-* op het werkwoord, dat in woordklasse (geslacht) overeenkomt met het woord voor ‘kruik’. Het werkwoord heeft ook een nieuw en ander subject agreement prefix gekregen, *a-*, dat agreement vertoont met ‘meisje’ (niet met ‘kruik’). Tenslotte is er in (26b) een causatiefsuffix aan het werkwoord toegevoegd, *-ets*.

In het voorbeeld uit het Turks zien we opnieuw dat er een nieuw subject geïntroduceerd wordt in de causatieve constructie in (27b), en het oude subject ‘directeur’ is gedegradeerd tot indirect object, zoals we kunnen zien aan de datief-naamval.

Het Nederlands heeft geen productieve morfologische causatief, maar er zijn wel sporen van een morfologische causatief in de werkwoordparen *zitten/zetten*, *liggen/leggen*, *drinken/drenken*, waar het tweede werkwoord telkens een causatieve variant is van het eerste (vgl. *Het boek ligt op tafel* en *Hij legt het boek op tafel*.) Daarnaast zijn er in het Nederlands werkwoorden aan te wijzen, zoals *breken*, die zowel causatief (*Hij breekt de tak af*) als niet-causatief (*De tak breekt af*) gebruikt kunnen worden. Dit wordt wel een LEXICALE CAUSATIEF genoemd, een derde variant van de causatieve constructie (naast de variant met een extra causatief predikaat en de morfologische causatief met een extra causatief affix).

Zoals de voorbeelden in deze paragraaf laten zien kunnen causatieven afgeleid worden van zowel transitieve als intransitieve zinnen. De eigenschappen van de constructie door de talen heen zijn als volgt.

De causatieve constructie

- Er wordt een nieuw subject geïntroduceerd
- Het oude subject wordt gedegradeerd tot object, tot oblique element, of weggelaten
- Een werkwoord dat causatie uitdrukt wordt geïntroduceerd, ofwel is er een verandering in de morfologie van het werkwoord die de causatief signaleert

Een voorbeeld van het weglaten van het oorspronkelijke subject in een causatieve constructie staat in (28). Het Songhai (of ook Sonrai) is een Nilo-Saharaanse taal gesproken in Mali, Burkina Faso en Niger; de oorspronkelijke zin is (28a), de causatief (28b), en het causatief-affix is vetgedrukt:

- (28) a. Garba nga tasu di (Songhai)
 Garba eten rijst de
 'Garba at de rijst.'
- b. Ali nga-**ndi** tasu di
 Ali eten-CAUS rijst de
 'Ali liet de rijst eten.'

Het oorspronkelijke subject in (28a), *Garba*, is eenvoudig weggelaten in (28b), terwijl er een nieuw subject voor het causatieve werkwoord geïntroduceerd is, *Ali*. Zoals de vertaling laat zien is een causatief-constructie waarbij het oorspronkelijke subject wordt weggelaten ook in het Nederlands mogelijk.

Tenslotte, je herinnert je uit paragraaf 7.2.1 hoe de applicatiefconstructie de input kan leveren voor een passiefconstructie: er is namelijk in de applicatief een nieuw object

gecreëerd dat weer gepromoveerd kan worden via de passief. Zo kan het ook bij de causatief gaan: een voormalig subject dat in de causatiefconstructie gedegradeerd is tot object kan in sommige talen weer tot subject gepromoveerd worden via passivisatie. Ook de causatief vormt dan de input voor de passief. Het voorbeeld in (29) laat dat zien aan de hand van het Chichewa; in (29a) hebben we de causatieve constructie, en in (29b) de passief die er van afgeleid is:

- (29) a. Buluzi a-na-wa-sek-**ets**-a wana (Chichewa)
 hagedis SU-PAST-OB-lachen-CAUS-ASP kinderen
 ‘De hagedis liet de kinderen lachen.’
- b. Wana wa-na-sek-**ets-w**-a ndi buluzi
 kinderen SU-PAST-lachen-CAUS-PASS-ASP door hagedis
 Letterlijk ‘[*]De kinderen werden laten lachen door de hagedis.’

We weten dat de NP *wana* ‘kinderen’ in (29a) een direct object is, vanwege de object agreement op het werkwoord — het affix *-wa-* komt in geslacht en getal met deze NP overeen. En in de passief (29b) is *wana* opnieuw gepromoveerd naar de subjectspositie, en is het object-agreement affix verdwenen.

7.3 Syntactische processen die grammaticale relaties intact laten

Naast processen van promotie en degradatie hebben talen ook andere mogelijkheden om de positie van de woordgroepen te veranderen, zonder dat hun grammaticale relatie gewijzigd wordt. In deze slotparagraaf zullen we een paar van die syntactische processen illustreren.

7.3.1 Vraagwoordvragen

In (30)-(31) illustreren we de normale manier waarop in het Nederlands vraagwoordvragen gevormd worden (die beginnen met een vraagwoord als *wie*, *wat*, *waarom*, *hoe* etc., Engels ‘WH-QUESTIONS’):

- (30) a. Kim zag gisteren [dat meisje met de blauwe hoed] bij de bushalte
 b. **Wie** zag Kim gisteren ____ bij de bushalte?

- (31) a. Kim zag gisteren dat meisje met de blauwe hoed [bij de bushalte]
 b. **Waar** zag Kim gisteren dat meisje met de blauwe hoed ____ ?

De woordgroep waar we de vraag over stellen wordt eerst vervangen door een geschikt vraagwoord. Soms houdt het daarmee op, dan krijg je een echo-vraag van het type dat we in hoofdstuk 5 bespraken, zoals *Kim zag gisteren **wie** bij de bushalte?!*. Maar veel gebruikelijker is dat we in het Nederlands het vraagwoord verplaatsen naar vooraan in de zin, zoals in (30b) en (31b), met achterlating van een open plaats op de positie waar het vandaan komt, zoals aangegeven met het liggende streepje. In (30b) is dat de positie van het indirect object, in (31b) die van de adjunct-PP *bij de bushalte*. Merk op dat het verplaatste vraagwoord als het verplaatst wordt geen nieuwe grammaticale relatie aanneemt. Ook al verplaatst het zich naar vooraan in de zin in het Nederlands, het wordt toch niet het subject, en het oorspronkelijke subject, *Kim*, wordt niet gedegradeerd: het blijft het subject. Integendeel, het vraagwoord heeft dezelfde functie als de woordgroep die hij vervangt: het direct object *dat meisje met de blauwe hoed* in (30) en de adjunct-PP *bij de bushalte* in (31). Dat weten we, omdat we niet een andere woordgroep met die functie kunnen invullen op de open plek: vraagwoordvragen als **Wie zag Kim gisteren **dat meisje** bij de bushalte?* zijn onmogelijk.

Veel andere talen, zelfs die in het geheel niet aan het Nederlands verwant zijn, verplaatsen hun vraagwoorden en vraagwoordgroepen ook naar zo'n zelfde positie aan de linkerkant van de zin. Deze positie lijkt zich buiten de normale zin te bevinden, aangezien hij niet geassocieerd is met één of andere grammaticale relatie. Hier komt een ander voorbeeld, uit het Hongaars: opnieuw is de (a)-zin mededelend, en de (b)-zin een vraagwoordvraag, met de vraagwoordgroep (Engels 'WH-PHRASE') vetgedrukt — in (32a) is *meg-* een partikel (letterlijk 'deeltje'), geglost PRT, dat van het werkwoord gescheiden wordt in (32b):

- (32) a. Anna meg-találta a választ (Hongaars)
 Anna PRT-vond het antwoord:ACC
 'Anna vond het antwoord.'
- b. [**Hány választ**] talál meg Anna ____ ?
 hoeveel antwoord:ACC vond PRT Anna
 'Hoeveel antwoorden heeft Anna gevonden?'

Maar niet alle talen vormen vraagwoordvragen door het vraagwoord of de vraagwoordgroep te verplaatsen. In sommige talen vervangt het vraagwoord gewoon een constituent, zonder dat er verplaatst wordt, zoals de echo-vragen in het Nederlands. Het Chinees en het Japans zijn daar voorbeelden van. In (33) staat een

voorbeeld uit het Japans: (a) is een mededelende zin, en (b) en (c) zijn twee verschillende vraagwoordvragen die op basis van (a) gemaakt kunnen worden; de vraagwoorden staan vetgedrukt:

- (33) a. Hanako ga kinoo [tomodai to] [susi o] tukurimasita
 (Japans)
 Hanako NOM gisteren vriend met sushi ACC maakte
 'Hanako maakte gisteren sushi met haar vrienden.'
- b. Hanako ga kinoo [**dare** to] [susi o] tukurimasita
 Hanako NOM gisteren wie met sushi ACC maakte
 'Met wie maakte Hanako gisteren sushi?'
- c. Hanako ga kinoo [tomodai to] [**nani** o] tukurimasita
 Hanako NOM gisteren vriend met wat ACC maakte
 'Wat maakte Hanako gisteren met haar vrienden?'

In (33b) is het element waar een vraag over gesteld wordt het object van de postpositie *to* 'met' (het Japans is een hoofd-finale taal, dus de P staat achter zijn object in de PP). In (33c) is het element waar een vraag over gesteld wordt het object van het werkwoord *tukurimasita* 'maakte', en opnieuw volgt de V op het object. Zoals (33b) en (33c) laten zien is er geen sprake van vooropplaatsing van het vraagwoord in het Japans.¹

7.3.2 Andere vooropplaatsingen

De mogelijkheid tot vooropplaatsing blijft in veel talen niet beperkt tot vraagwoorden en vraagwoordgroepen. In het Nederlands staan ook aanwijzend voornaamwoorden (en NPs met een aanwijzend voornaamwoord als determinator) vaak vooraan in de zin, zoals in *Die ken ik ___ niet* naast *Ik ken die niet*. Aanwijzend voornaamwoorden verwijzen in de regel naar het gespreksonderwerp, en zijn dus TOPIC. Deze vooropplaatsing wordt dan ook TOPICALISATIE genoemd. Ook om speciale nadruk te leggen op een constituent kan hij naar voren verplaatst worden, zoals in *Je PASPOORT moet je ___ niet vergeten*, waar *je paspoort* het direct object is bij het werkwoord *vergeten*, en door de vooropplaatsing (en de nadruk) FOCUS van de zin wordt.

¹ De Nederlandse vertaling van (33b) illustreert een interessante variant van de vooropplaatsing van het vraagwoord: hier is niet alleen het vraagwoord, maar de hele PP waar het vraagwoord in zit naar voren gehaald. De technische term voor dit verschijnsel is PIED-PIPING (het 'rattenvanger-effect').

Zulke vooropplaatsingen komen in veel talen voor. We volstaan met een illustratie uit het Welsh: in zin (34a) staat de normale woordvolgorde, (34b) heeft een vooropgeplaatste PP, en (34c) een vooropgeplaatste VP. De basisposities van de PP en de VP staan weer met een liggend streepje aangegeven:

- (34) a. Oedd fy ffrind yn dweud ei hanes wrth yr athro
 was mijn vriend PROG vertellen haar verhaal aan de leraar
- heddiw (Welsh)
 vandaag

‘Mijn vriend vertelde vandaag haar verhaal aan de leraar.’

- b. [_{PP} wrth yr athro] oedd fy ffrind yn dweud
 aan de leraar was mijn vriend PROG vertellen
- ei hanes — heddiw
 haar verhaal vandaag

‘Aan de leraar vertelde mijn vriend vandaag haar verhaal.’

- c. [_{VP} Dweud ei hanes wrth yr athro] oedd fy ffrind
 vertellen haar verhaal aan de leraar was mijn vriend
- heddiw
 vandaag

‘Haar verhaal aan de leraar vertellen deed mijn vriend vandaag.’

In (34c) is een hele werkwoordsgroep naar voren verplaatst; zoals in hoofdstuk 5 besproken kan dat in het Nederlands alleen als het werkwoord niet-finiet is, waardoor in de vertaling een extra hulpwerkwoord *deed* opgevoerd moet worden.

7.4 Syntactische processen en constituentstructuur

Alle syntactische processen die we in dit hoofdstuk gezien hebben werken met de CONSTITUENTEN van de zin. Elke groep woorden die gepromoveerd, gedegradieerd, vooropgeplaatst, of in een vraagwoord omgezet kan worden is per definitie een constituent, en niet zomaar een rijtje woorden. Dat betekent dat de processen die we

